

ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА

PROFESSIONAL PEDAGOGICAL IDENTITY AS AN ISSUE OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION AND DEVELOPMENT OF FUTURE SPEECH THERAPISTS

Стаття присвячена одній із актуальних проблем підготовки майбутніх вчителів-логопедів – формуванню професійної ідентичності. З розвитком суспільства підвищуються вимоги до рівня фахової майстерності сучасних фахівців. Щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці потрібно володіти яскраво вираженими професійними якостями, демонструвати високий рівень професійних навичок, вміти вирішувати складні завдання та приймати стратегічні професійні рішення, дотримуватись професійної етики, відповідальності та найвищих стандартів професійної поведінки. Від ставлення фахівця до професії, прийняття та усвідомлення її цінностей, норм, своєї ролі в ній, залежить реалізація вищезазначених компонентів. У загальному значенні під «професійною ідентичністю» розуміється «усвідомлення особистістю своєї приналежності до професії та її спільноти, отождолення себе з нею». В контексті статті професійна ідентичність виступає внутрішньою схемою фахівця, яка відображає його уявлення про себе як про ідеального представника професійної спільноти, що настановує на відповідні дії для наближення цієї мети. Це показник професійності. Розвиток професійної ідентичності передбачає спрямованість на професійне зростання, забезпечує певну стабільність у професійному житті та допомагає зберегти внутрішню мотивацію до особистісно-професійного розвитку та досягання професійних цілей. Одним із складових компонентів професійної ідентичності виокремлено професійне самовизначення як процес та результат формування власної позиції особистості до професійного середовища.

У даній статті розкривається зв'язок між професійним самовизначенням та професійною ідентичністю майбутніх вчителів-логопедів. Особлива увага авторів приділена вибору професії як компоненту професійного самовизначення. В ході проведення діагностичного опитування серед здобувачів спеціальності 016 «Спеціальна освіта» було визначено ключові мотиви, якими керувались студенти при виборі професії вчителя-логопеда для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти.

Ключові слова: підготовка вчителів-логопедів, професіограма, професійне станов-

лення, професійна ідентичність, професійний вибір.

The article is dedicated to one of the current issues in the preparation of future speech therapists – the formation of professional identity. As society advances, the demands for the level of professional mastery of contemporary specialists increase. To be competitive in the job market, one needs to possess vivid professional qualities, demonstrate a high level of professional skills, be able to solve complex tasks and make strategic professional decisions, adhere to professional ethics, responsibility, and the highest standards of professional conduct. The realization of the aforementioned components depends on the professional's attitude towards the profession, acceptance and understanding of its values, norms, one's role in it, and identification with it. In a general sense, "professional identity" is understood as "an individual's awareness of belonging to a profession and its community, identifying oneself with it." In the context of the article, professional identity serves as an inner scheme of the specialist, reflecting their perception of themselves as an ideal representative of the professional community, which prompts appropriate actions to achieve this goal. It is an indicator of professionalism. The development of professional identity entails a focus on professional growth, ensures a certain stability in professional life, and helps maintain internal motivation for personal-professional development and the achievement of professional goals. One of the components of professional identity identified is professional self-determination as the process and result of forming one's own position in relation to the professional environment.

This article explores the connection between professional self-determination and professional identity of future speech therapists. Special attention is paid by the authors to the choice of profession as a component of professional self-determination. During the diagnostic survey among students majoring in 016 "Special Education," key motives guiding students in choosing the profession of speech therapist for the first (bachelor's) and second (master's) levels of higher education were identified.

Key words: speech therapist training, professional profile, professional development, professional identity, professional choice.

УДК 378:376

УДК 376.5:376.334.015.3-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.1.11>

Савінова Н.В.,

докт. пед. наук, професор,
професор кафедри спеціальної
педагогіки і психології та інклюзивної
освіти

Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Карпенко К.М.,

викладач кафедри спеціальної
педагогіки і психології та інклюзивної
освіти

Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На шляху до інтеграції в європейський освітній простір важливе місце посідає розбудова української системи освіти. Реформи, що впроваджуються у сфері вищої освіти України, передбачають реалізацію якісної, доступної, неперервної та безпечної освіти, постійне збагачення та модернізацію її змісту, реалізацію належного зв'язку із ринком

праці, роботодавцями, активізацію мобільності всіх учасників освітнього процесу. Стратегічною метою вищої освіти є «інтелектуальний, культурний і професійний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу» [1]. Поняття «людський капітал», у змістовому полі, визначає навички, знання та досвід людини, а також її освіту, звички, соціальні та особистісні ознаки, творчі здібності,

мотивацію та, навіть, стан здоров'я. Все це сприяє підвищенню продуктивності, якості людської праці та підтримує й розвиває економіку нашої держави. Рушійною силою, каталізатором суспільного та економічного розвитку виступає освіта на всіх її рівнях. Підготовка висококваліфікованого фахівця, готового до неперервного навчання, вдосконалення своїх особистісних та професійних якостей, здатного впроваджувати інновації, нові методи, технології та творчі, нестандартні підходи, бути конкурентоспроможним на ринку праці є пріоритетним завданням вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні умови та виклики, які постали перед системою вищої освіти в Україні, докорінно змінили підходи до організації освітнього процесу. Створення безпечного, доступного та мобільного освітнього середовища для забезпечення систематичного та безперервного освітнього процесу є першочерговою потребою та ключовим завданням системи освіти. Перехід на дистанційну та змішану форми навчання актуалізував пошук нових підходів та інноваційних форм організації освітнього процесу. Відповідно, розширились вимоги до професійних навичок педагогічних працівників, зокрема вчителів-логопедів.

Сьогодні роботодавці зацікавлені у фахівцях, які володіють цифровими та технологічними навичками, є готовими до співпраці, творчості та критичного мислення, швидко вчаться та адаптуються до нових умов, здатні розв'язати будь-яку складну проблему. Підготовка висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців спеціальної та інклюзивної освіти привертає наукову увагу багатьох українських вчених (М. Берегова, Л. Кашуба, О. Мартинчук, С. Миронова, Н. Савінова, Н. Пахомова, М. Шеремет та інші).

Дослідники Л. Кашуба, О. Лабенко (2023), розглядаючи проблеми професійного становлення конкурентоспроможного вчителя-логопеда, звертають увагу на професіограму, яка «розкриває зміст професійної праці, а також вимог, які вона ставить перед людиною» [2, с. 226].

Професіограма містить повний опис та специфічні особливості конкретної професії, її зміст, ключові вимоги до працівників, їх знань, умінь, індивідуально-психологічних особливостей, професійно важливих якостей, необхідних для успішного виконання функціональних обов'язків. Професіограма може використовуватися як інструментарій моніторингу для оцінки професійної підготовки здобувачів, оцінки їх знань, умінь, навичок, прогалів та перспективних напрямків подальшого професійного розвитку.

Ми визначаємо професіограму як задокументований систематизований опис обов'язків та вимог до професійної кваліфікації, який включає деталізований аналіз функціональних, діяльнісних,

професійних завдань працівника, необхідних для успішного провадження компетентнісного фахового досвіду, особистісних якостей, професійних умінь і навичок.

Українська вчена О. Мартинчук (2014) розкриває дві складові професіограми вчителя-логопеда, засновуючись на аналізі науково-літературних джерел, – зміст діяльності, психологічну характеристику та професійні вимоги. Останні включають у себе індивідуальні та особистісні здібності та якості, стан здоров'я, допрофесійну та професійну освіти [3, с. 131].

Науковці Н. Савінова, М. Берегова (2020) зазначають, що вчитель-логопед повинен володіти певним набором особистісно-професійних якостей, зокрема: мотиваційними (зацікавленість, стійкий професійний інтерес), емоційними (стабільний емоційно-позитивний стан), гностичними (професійні знання, вміння та навички) та деонтологічними (етика, моральність, культура) [4, с. 131].

Особистісне, мотиваційне, емоційне, гностичне та деонтологічне професійно-практичне зростання фахівця впливає на удосконалення професійного знання, розширює досвід, збагачує особистісну кваліфікаційну характеристику, проявляє фахову впевненість та перспективи подальшої динаміки у межах норм професійних кваліфікаційних стандартів.

У процесі набуття професійного досвіду відбувається професійне становлення і трансформація суб'єкта навчання, майбутнього фахівця, у професіонала-практика.

Науковою категорією, яка відображає усвідомлення індивідом своєї приналежності до професії і професійної спільноти, є професійна ідентичність.

У процесі навчання в закладі вищої освіти здобувач не лише отримує необхідні знання, вміння, навички, практичний досвід, але й усвідомлює свою роль в обраній професії, формує уявлення про себе як представника професійної фахової спільноти. У такий спосіб поетапно відбувається професійне становлення і формується цілісна професійна ідентичність за фаховими здібностями, з особистісно-професійними цінностями, переконаннями, морально-ціннісними та емоційними установками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасне суспільство є динамічним, а зміни в ньому віддзеркалюються в особистому і професійному житті. Майбутній фахівець має швидко навчатися діяти по-новому, бути мобільним у нових критеріальних вимірах до якості підготовки професіоналів, конкурентоспроможним на ринку праці. Якщо особистість не бачить себе членом професійної спільноти, не визнає її цінності та не має власної зацікавленості у розвитку власних професійних умінь і навичок,

то поступово формується зневіра у правильності обраного професійного шляху. Однією з причин виникнення даних труднощів виступає невмотивований вибір майбутньої професії.

Мета статті полягає в обґрунтуванні професійної педагогічної ідентичності вчителя-логопеда у межах професійного становлення, розкритті значення професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу. Словникові джерела тлумачать поняття «ідентичність» у загальному значенні як «рівнозначність, тотожність, однаковість» [5]. В залежності від сфери людських знань, в якій використовується поняття «ідентичності», воно набуває особливого значення та змісту.

Вчена О. Олефір (2022), окреслюючи розуміння «ідентичності» у різних науках, зазначає, що у філософії дане поняття розглядається як «відношення типу рівності між етапами буття особистості», а у психології та соціології – «категорія ідентичності переосмислюється від відчуття власної суб'єктності до соціальної ідентичності – виконання певної соціальної ролі й уявлення про приналежність до соціальної групи» [6, с. 280].

З точки зору педагогіки ми зазначаємо, що професійна ідентичність представляє собою сукупність уявлень, переконань, цінностей та особистих характеристик, які визначають професійну самосвідомість і унікальність особистості.

Кожна професійна галузь має свої унікальні професійні особливості, тобто специфічну фахову ідентичність. Сутність поняття «професійна педагогічна ідентичність» визначається нами як усвідомлення індивідом свого професійного педагогічного статусу, суспільної ролі педагога, повноправного члена професійної педагогічної спільноти за сформованої педагогічної компетентнісно-зорієнтованої практичної діяльності, культури, морально-етичних, комунікативних, деонтологічних компетенцій, визнання професійних цінностей як особистісно значущих.

Професійна педагогічна ідентичність представляє собою складнопідпорядкований механізм, який об'єднує декілька професійних конструктивів: професійне самовизначення та розвиток, професійно-педагогічні якості, фахову готовність, професійну придатність, самовизначення тощо.

У започаткованому дослідженні ми дотримуємося положення, що формування професійної педагогічної ідентичності починається з фахового самовизначення, як центральної ланки професійного становлення. Варто наголосити, що процес професійного педагогічного самовизначення не обмежується вибором професії, а включає більш широкий спектр наративів.

Професійне педагогічне самовизначення – динамічний процес усвідомлення професійних цілей, інтересів, цінностей, здібностей, вибору власного професійного шляху, реалізація

професійних намірів та амбіцій. Професійне самовизначення є довготривалим процесом із реалізації внутрішньо-особистісних професійних потреб, що охоплює самопізнання, самоусвідомлення ціннісних орієнтирів, професійних еталонів тощо.

Професійне самовизначення стимулює розвиток професійної ідентичності, виступаючи її складовою частиною. Під час навчання в закладі вищої освіти, здобувач отримує чіткі уявлення про майбутню професію, усвідомлює свою приналежність до неї та місце в ній. Відбувається поетапне становлення професійної ідентичності, яке підпорядковується етапам відповідно до курсів навчання.

Зокрема, першокурсники перебувають на етапі адаптації до розуміння особливостей майбутньої професійної педагогічної діяльності, її умов, змісту тощо.

На наступному етапі – другому-третьому курсах – здобувачі перебувають на етапі інтенсифікації, що включає в себе розвиток особистісних педагогічних профільних здібностей, здобуття теоретичних практико-зорієнтованих знань, формування початкового рівня професійної компетентності, розуміння власних професійних педагогічних дій.

На третьому етапі – четвертому курсі – відбувається первинна професійна педагогічна ідентифікація, практико-зорієнтована, яку ми розглядаємо як процес формування у здобувача внутрішнього уявлення про майбутню професійну роль та обов'язки в контексті професійної педагогічної діяльності. На цьому етапі особистість виявляє свої педагогічні уподобання, формує професійні цінності та переконання, осмислює професійні потреби тощо.

Навчання на другому (магістерському) рівні представляє четвертий етап формування професійної педагогічної ідентичності, на якому здобувачі зосереджуються на подальшому розвитку своєї професійної педагогічної кар'єри через поглиблене занурення у професійну та науково-дослідницьку діяльність у даній сфері.

Формування професійної педагогічної ідентичності продовжується на п'ятому етапі після завершення навчання і переходу до самостійної фахової педагогічної діяльності. На цьому етапі бажання досягти професійного визнання та успіху у власній професійній педагогічній діяльності є стимулом для постійного розвитку та вдосконалення своїх професійних знань, умінь, навичок. Потреба у професійному зростанні набуває особистісної значущості.

Найвищим рівнем професійної педагогічної ідентифікації фахівця-педагога є отримання почесного звання Заслужений учитель України.

З метою визначення ключових мотивів у виборі професії вчителя-логопеда нами було проведено опитування серед здобувачів спеціальності 016 «Спеціальна освіта» першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Розподіл відповідей між здобувачами першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти

Варіант відповіді	Бакалаври	Магістри
Бажання допомагати людям в подоланні мовленнєвих порушень	57,1%	44,4%
Орієнтація на свої внутрішні відчуття та бажання	34,3%	50,0%
Отримання рекомендації на навчання за рахунок державного замовлення	5,7%	0,0%
Престижність професії вчителя-логопеда	2,9%	0,0%
Отримання бажаної посади, робочого місця	0,0%	5,6%

На запитання «Чому Ви обрали професію вчителя-логопеда» 52,8% респондентів відповіли, що бажать допомагати людям у подоланні мовленнєвих порушень, з них 3,8% конкретизували, що бажать допомогти власним дітям; 39,6% зазначили, що спиралися на свої внутрішні відчуття та бажання; 3,8% здобувачів керувалися можливостями навчання за рахунок державного замовлення; 1,9% респондентів убачають престижність професії логопеда; 1,9% керуються бажанням отримати посаду в освітньому закладі.

В опитуванні прийняли участь 159 здобувачів спеціальності 016 «Спеціальна освіта», з яких – 105 студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та 54 – другого (магістерського).

Порівнюючи результати опитування здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, ми виявили певні особливості. Для бакалаврів найважливішим мотивом виявилось бажання допомогти дітям з тяжкими порушеннями мовлення подолати мовленнєві розлади, що свідчить про їх високу емпатію та соціальну відповідальність. Для магістрів провідного значення набувають власні бажання та внутрішні відчуття у виборі професії, що вказує на індивідуалізований та особистісно-спрямований їх вибір. На перший погляд, магістри є вмотивованими, що пояснюється продовженням навчання в обраній сфері, самостійно будуючи професійний маршрут, через глибоке розуміння особливостей професійної сфери. Проте, зустрічаються випадки, коли фахівець з іншої галузі свідомо змінює професію, кваліфікацію, вступає на другий (магістерський) рівень вищої освіти за іншою спеціальністю. На цьому етапі можуть виникнути труднощі, що пов'язані з переосмисленням потреби у змінах набутих професійних умінь і навичок, визначених раніше професійних цілей, уподобань, якщо попередня кваліфікація здобувача не відноситься до педагогічної.

Аналіз відповідей респондентів дає змогу стверджувати, що мотиви, якими вони керувалися при виборі свого професійного педагогічного шляху мають глибокі соціальні, а інколи, – емоційні корені. На перше місце здобувачі відносять любов до дітей та бажання покращити їхнє життя, що виступає ключовим фактором

мотивації. Частина респондентів наголошують на тому, що професія вчителя-логопеда дає змогу їм поєднати бажання працювати з дітьми та можливість покращити їх мовленнєвий розвиток, бути суспільно корисними. Отже, бажання здійснювати суспільну допомогу та сприяти розвитку стає додатковим стимулом під час обрання даної професії. Поруч із цим, здобувачі проявляють особистісний мотив щодо вибору даної професії, який пов'язується з бажанням допомогти власній дитині з психофізичними порушеннями або близьким, знайомим. Окремо респонденти наголошували на потребі у спеціалістах даного профілю через зростання кількості осіб з мовленнєвими порушеннями. Вищезазначені варіанти відображають особистісну зацікавленість, вмотивованість та бажання працювати у сфері спеціальної освіти, логопедії.

Серед відповідей здобувачів зустрічаються варіанти прогностичної спрямованості. Зокрема, це – бажання здобути більш «престижну» професію або ж необхідність отримати відповідну кваліфікацію задля отримання бажаного робочого місця. Також у виборі професії для декількох здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти вирішальним чинником стала можливість навчатися за рахунок державного замовлення. Варто наголосити, що деякі респонденти не змогли пояснити, чим саме зумовлено їхній вибір. Несвідомий, випадковий вибір професії може призвести до труднощів у професійному становленні та професійній педагогічній ідентифікації, розчарування, втрати мотивації та невизначеності щодо кар'єрних перспектив.

Висновки. Таким чином, професійне самовизначення є одним із важливих етапів формування професійної педагогічної ідентичності особистості, яке полягає в усвідомленні людиною своїх якостей, здібностей, інтересів та цінностей, що визначають вибір конкретної професії та професійного педагогічного маршруту. Особистість, яка чітко розуміє свої цілі, прагнення та можливості, здатна об'єктивно оцінювати варіанти професійного розвитку, обирати ті сфери, які допоможуть їй якнайкраще використати свій потенціал, що в подальшому позитивно впливатиме на професійний розвиток та сприятиме особистісному прийняттю

професії, усвідомленню себе як її повноправного представника, формуванню бажання до розвитку в обраній сфері та вдосконаленню своїх особистісних та професійних якостей.

Започатковане дослідження торкається лише окремих аспектів окресленої проблеми. Потребують подальшого вивчення й узагальнення шляхи формування професійної педагогічної ідентичності вчителів-логопедів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 21.02.2024).
2. Кашуба Л., Лабенко О. Щодо професійної підготовки майбутніх вчителів-логопедів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, (193), 2023. С. 224–230. <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/article/view/88>
3. Мартинчук О. В. Сутність поняття та зміст професійної компетентності фахівців у сфері інклюзивного навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Зб. наукових праць. 19 (28), 2014. С. 130–136.
4. Савінова Н., Берегова М., Борулько Д. Стан готовності майбутніх учителів-логопедів до роботи в розвивальному активно-ігровому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 28, том 3, 2020. С. 247–255.
5. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-13770> (дата звернення: 18.03.2024)
6. Олефір О. Ідентичність в аналітичній філософії, соціології та психології. *Актуальні проблеми духовності* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. Вип. 23. С. 266–286.